

GEDEON MAGDOLNA

Az *imperitia* a római jog forrásaiban

Imperitia in the Sources of Roman Law

Abstract: The term *imperitia* appears several times in the sources of Roman law. This can mean a lack of professional knowledge, but also ignorance or inexperience. It always acquires its specific meaning in the discussed case. The cases in which *imperitia* gains importance can be classified into four larger groups. The first group consists of the cases in which the lack of expertise was considered the basis of liability. The second group includes the cases in which *imperitia* is a reason for not being held accountable. The third group consists of the cases in which the parties involved in the legal transaction lack legal knowledge or are mistaken in some circumstance related to the matter, and the question is whether they should bear consequences of their own ignorance or mistake. The fourth group includes the cases in which a judge makes an incorrect decision on a legal issue.

Keywords: *imperitia, locatio conductio, lex Aquilia, artifex, casus, error*

Összefoglaló: A római jog forrásaiban többször szerepel az *imperitia* kifejezés. Ez jelentheti szakmai ismeretek hiányát, de tudatlanságot vagy tapasztalatlanságot is. Konkrét jelentését mindig a tárgyalta esetben nyeri el. Azokat az eseteket, melyekben az *imperitiának* jelentősége van, négy nagyobb csoportba lehet sorolni. Az egyik csoportot azok az esetek képezik, melyekben a szaktudás hiányát a felelősségre vonás alapjának tekintették. A másik csoportot pedig azok, melyekben az *imperitia* éppen kimentési ok a felelősségre vonás alól. A harmadik csoportba azokat az eseteket lehet sorolni, melyekben a jogügyletben részt vevő feleknek a jogi ismeretei hiányoznak vagy valamilyen, az ügygel kapcsolatos körülményben tévednek, és az a kérdés, hogy viselniük kell-e ennek következményeit. A negyedikbe pedig azok az esetek tartoznak, melyekben a bíró helytelenül dönt egy jogi kérdésben.

Kulcsszavak: *imperitia, locatio conductio, lex Aquilia, artifex, casus, error*

Bevezetés

Finály Henrik latin szótára szerint az *imperitia*. *-ae f* latin szó jelentése: tapasztalatlanság, ügyetlenség, értetlenség, tudatlanság. A római jog forrásaiban többször szerepel ez a kifejezés, mégpedig az előbbi szótári alak valamennyi jelentésének összefoglalásaként. Az *imperitia*, bár néhányszor szinonimaként szerepel az *error*al, a tévedéssel vagy az *imprudentiával*, a tudatlansággal, mégis többnyire akkor használják a

jogtudósok, ha az esetben szereplő félnek valamilyen szaktudása kellene hogy legyen egy tevékenység ellátásához, de azzal nem rendelkezik.

A forrásokban többször szerepel az *imperitia lapsus* kifejezés, amely szó szerint azt jelenti, hogy szakértelem hiányából eredő hiba. Általában azokban az esetekben fordul elő, amikor valaki egy jogi kérdésben téved.

Azokat a forrásokat, melyekben az *imperitiának* jelentősége van, négy nagyobb csoportba lehet sorolni. Az egyik csoportot azok az esetek képezik, melyekben a szaktudás hiányát a felelősségre vonás alapjának tekintették. Ide a *locatio conductio*val kapcsolatos ügyek tartoznak, ahol a vállalkozónak a kötelelem teljesítéséhez valamilyen szaktudással kell rendelkeznie, vagy az *imperitia* miatt olyan kár keletkezett, amikor a *lex Aquilia* alapján lehet keresetet indítani. A két esetkör gyakran összekapcsolódik. Olyan eseteket is találunk a forrásokban, amikor az *imperitia* szerződésen kívül okozott károk esetében alapozza meg a felelősségre vonást. A második csoportba azokat az eseteket lehet sorolni, melyekben az *imperitia* éppen mentesítő ok a felelősségre vonás alól. A harmadik csoportba azok az esetek tartoznak, melyekben a jogügyletben részt vevő feleknek a jogi ismeretei hiányoznak, vagy valamilyen, az üggyel kapcsolatos körülményben tévednek, és az a kérdés, hogy viselniük kell-e ennek következményeit. A negyedikbe pedig azok, melyekben maga a jogszolgáltató helytelenül dönt egy jogi kérdésben.

1. Az *imperitia* mint a felelősségre vonás alapja

Ebbe a csoportba azokat az eseteket lehet sorolni, melyekben a kötelemben eljáró egyik fél vagy szerződésen kívüli károkozó *imperitiája* miatt keresetet lehet ellene indítani. Az *imperitiával* kapcsolatos alapszabályt Gaius fogalmazza meg: Az *imperitia culpának* számít (*Imperitia culpae adnumeratur* D. 50,17,132). A kötelmekkel kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés a felek felelősége a nem szerződészerű teljesítés esetén. Vállalkozási szerződés alapján a felek általában *culpa levis*ért felelnek, az átvett dolgokért *custodia*-felelősséggel tartoznak. A vállalkozási szerződéseknel központi szerepet játszik a vállalkozó szakértelme, hiszen a vállalt mű elkészítéséhez megfelelő szaktudással kell rendelkeznie. Ezért, ha valaki egy kötelelem teljesítéséhez szükséges szakértelemmel nem rendelkezik, úgy tartozik felelősséggel, mint aki gondatlanul járt el, nem tanúsította a jó és gondos családapától elvárható magatartást.

Egyes vélemények szerint az *imperitiát* a *custodia*-felelősséghez lehet sorolni, azokban az esetekben, amikor a más dolgában a szakszerűtlen tevékenység miatt keletkezett kár.¹ Susan D. Martin szerint az *imperitia* kifejezést a római jogászok azoknak a szakképzett személyeknek a felelőségére használták, akik munkájuk során mások tulajdonát károsították.² A *lex Aquilia*val kapcsolatos esetekben is találkozunk az *imperitiával*, többször a vállalkozási szerződések teljesítése során felmerült károk során.

1 Ld. Max KASER: *Das römische Privatrecht I.*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955, 426.

2 Susan D. MARTIN: *The Responsibility of Skilled Workers in Classical Roman Law*, The American Journal of Philology, 2001/1, 107–129, 108.

Paul J. du Plessis szerint a rómaiak nem határozták meg általánosan, hogy ki számít iparosnak, vagy mely szakmákhoz kell szakértelem. A szaktudás hiányát mindig a jogi kérdés kontextusában vizsgálták.³

1.1. Az orvosok imperitiáért való felelőssége

Az *imperitia* az orvosok eljárásával kapcsolatban meghatározó alap volt a felelőségre vonásukhoz, hiszen tevékenységüket csak megfelelő szakértelem birtokában tudták ellátni. Az ő szaktudásuk összetettebb, és az eredmény tekintetében is speciálisabb más szakmai jártasságot követelő *conductorok*étól, ezért érdemes azoktól elkülönülten vizsgálni a rájuk vonatkozó forrásokat.

Azt, hogy az orvosok milyen szerződés keretében végezték munkájukat, nehéz meghatározni. Ahogyan arra Molnár Imre rámutat, a gyógyítást nem lehet egyértelműen sem a *locatio conductio operis*, sem a *locatio conductio operarum* keretében végezni, hiszen az orvosnak eredményt, a beteg meggyógyítását vagy folyamatos munkavégzést sem kell felmutatnia. Így attól függően, hogy az orvos mit vállalt – ápolást vagy a beteg állapotának javítását – lehet munkaszerződésről vagy vállalkozási szerződésről beszélni, de az orvos munkája „*valahol a kettő között helyezhető el*”.⁴

Apuleius a mágia vádjával szemben elmondta, hogy az elé vezetett asszony állapota súlyos volt, nem lehetett rajta segíteni. Egyébként sem a mágusok dolga a betegségek gyógyítása.⁵ Bár az orvosokat eredményfelelősség nem terhelte, így a halálos eredmény sem volt nekik felróható, Ulpianus szerint a szaktudás hiányára nem hivatkozhattak, tehát nem védekezhettek azzal, hogy a kezelt betegség elhárításához nem volt meg a szaktudásuk. A jogtudós *delictum*nak, csalásnak (*delictum decipientis*) tekintette, ha az orvos megfelelő szakértelem nélkül (*per imperitiam*) végezte tevékenységét (D. 1,18,6,7).

Az orvos szakszerűtlen eljárása miatt, ha vállalkozási szerződés keretében operálta a rabszolgát, *actio locati* vagy *actio legis Aquiliae* is indítható volt ellene (D. 9,2,7,8). A Digestában ezután Gaiustól következik egy fragmentum (D. 9,2,8,pr.), mely szerint ugyanez a szabály, „*ha a gyógyszer helytelenül alkalmazták. Ha azonban valaki jól operált, és a gondozást elhanyagolta, culpáért felel.*”⁶

A római felfogás szerint *delictum*ok esetében a *culpának* valamilyen cselekmény által nyilvánvalóvá kellett válnia. Különösen elvárt volt ez a *damnum iniuria datum* elkövetésekor, ezért a *culpa in faciendót culpa Aquilianának* is nevezték.⁷ Az *imperitia*, amit a

3 Paul J. du PLESSIS: *The Nature of the Mule*, Revista Internacional de Derecho Romano, 2022, 1–22, 8. 10.17811/ridrom.1.29.2022.1-22 (letöltés ideje: 2025. 01. 23.).

4 MOLNÁR Imre: *Munkajogi szabályok a bírodalmi jog és a szerződési praxis alapján az ókori Rómában = Tanulmányok Dr. Nagy László születésének 90. évfordulójára.* (Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica Tom. LXIV), Szeged, 2004, 301–321, 313.

5 Apul. Apol. 51. Vö. Vivian NUTTON: *Punishing the Incompetent Physician: Some Neglected Cases = Greek Medical Papyri*, szerk. Nicola REGGIANI, De Gruyter, Berlin, 2019, 135, <https://doi.org/10.1515/9783110536409-011>

6 Ez utóbbi szabály a Collatiókban is szerepel: Coll. 12,7,7: *quemadmodum si hominem medicus recte secuerit, sed negligenter vel ipse vel alius curaverit, Aquilia cessat.*

7 Károly VISKY: *Die Frage der Kausalität aufgrund des D. 9,2 (ad legem Aquilianam)*, RIDA, 1979/3, 475–504, 495.

jogtudósok a *culpa* körébe vontak, így a szakszerűtlen tevékenységben nyilvánult meg. Ezek a források azt mutatják, hogy az orvos – bár nem terhelte eredményfelelősség –, ha a tevékenységét hozzá nem értéssel végezte, vagy a kellő ápolást elmulasztotta, esetleg rossz gyógyszert adott, felelősségre volt vonható. A gyógyítással kapcsolatos esetekben az *imperitiát* megalapozhatta, ha a körülmények arra engedtek következtetni, hogy az orvos elvállalta a gyógykezelést, bár az előtte lévő betegséghez nem értett.

1.2. Az öszvérhajcsár esete

A Gaiustól idézett előbbi fragmentum azzal folytatódik,⁸ hogy egy öszvérhajcsár is felel *culpa* miatt, ha a rohanó öszvéreket *imperitia* miatt nem tudja visszafogni, és azok eltaposnak egy idegen rabszolgát. Ugyanez a helyzet, ha erő hiánya miatt nem tudta az öszvéreket visszafogni. „*És nem tűnik helytelennek, ha a nem kellő erőt a culpához számítjuk, mert senkinek sem kell egy feladatot elvállalnia, melynél, ahogy ismeri vagy ismernie kell, az ő erőtlensége másra nézve veszélyes lehet. Ugyanez érvényes a lovasra, mely a rohanó lovat imperitia vagy gyengeség miatt nem tudja megzabolázni.*”

Philipp Klausberger szerint ebben az esetben az a fő probléma, hogy az öszvérhajcsár elvállalta az állatok terelését, bár tudnia kellett volna, hogy sem kellő szaktudása, sem kellő ereje nincs a feladat ellátásához. Ezért, ha az öszvérek eltaposják más rabszolgáját, mivel saját képességeinek tudatában kellett volna lennie, *culpa* miatt lehet ellene a *lex Aquilia* alapján is keresetet indítani.⁹ Ebben az esetben tehát az *imperitia* azért minősül *culpának*, mert az öszvérhajcsár rosszul mérte fel saját képességeit.¹⁰

Paul J. du Plessis szerint a római jog forrásaiban négy igavonó állat szokott előfordulni: az ökör, az öszvér, a ló és a szamár, melyek egyúttal *res mancipi*nek¹¹ minősültek. A szamár csak olyan esetekben fordul elő, melyekben valamely jogviszony passzív tárgyát képezi, nem jellemző rá a vadság. Ezzel szemben az öszvérekkel kapcsolatban a rómaiak körében elterjedt nézet volt azok természetes vadsága, ezért csak megfelelő szakértelemmel rendelkezők hajthatták őket.¹² Ehhez hozzátehetjük, hogy a lovak is az öszvérhez hasonlóan hajlamosak a megbokrosodásra, amint ez a fragmentum utolsó mondatából kiderül. Így akinek nincs kellő tapasztalata és ereje az állatok megfékezéséhez, lényegében gondatlanul jár el, ha ilyen feladatot elvállal.

8 Alan Watson szerint a két eset egy fragmentumban való összevonása azt mutatja, hogy az orvosok és az öszvérhajcsárok szakértelmének hiánya közt nincs különbség. Ld. Alan WATSON: *Failures of the Legal Imagination*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1988, 76. Ez nem igaz, hiszen amellet, hogy az orvosok speciális szakértelme nem hasonlítható sem az öszvérhajcsárok, sem az *artífexek* tudásához – amint azt látni fogjuk –, az öszvérhajcsárnak testi erővel is rendelkeznie kellett.

9 Philipp KLAUSBERGER: *Is iniuria autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit. Some remarks on Gaius teaching tort law*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica, 2022/2, 113–122, 115–116, <https://doi.org/10.18778/0208-6069.99.08>

10 Ehhez hasonló eset, amikor valaki túl sok súlyt próbál magával vinni, és azt ledobva megöl egy rabszolgát. Ezt a személyt is lehet a *lex Aquilia* alapján perelni, hiszen rosszul mérte fel, mekkora súlyt tud magával vinni (D. 9,2,7,2).

11 Egit. Ulp. 19,1: *Mancipi res sunt ... quadrupedes, quae dorso collove domantur, velut boves, muli, equi, asini.*

12 PLESSIS: *i. m.*, 19.

Az öszvérhajcsár esetét Iustinianus *Institutiói* is tartalmazzák. Ez a forráshely az öszvérhajcsár erőtlenségét jobban kihangsúlyozza (Inst. 4,3,8). Az *Institutiones* szövege ugyanis az erőtlenséghez egy mércét állít, mely szerint más hajcsár meg tudta volna fékezni az állatokat (*cum alius firmior retinere potuisset*). Így a kellő erővel nem rendelkező hajcsár nem hivatkozhat arra, hogy az állatokat képtelenség lett volna visszafogni. Molnár Imre szerint a különösebb szaktudást nem igénylő esetekben a „*döntő hangsúly a munkás fizikai erejére esett*”.¹³ Az öszvérhajcsár tevékenységéhez azonban mind szaktudásra, mind erőre szükség volt.

Érdekes párhuzamot von Cosima Möller az öszvérek esete és az „intelligens ügynökök” között. Vajon a számítógépes programokból eredő károkért kinek és miért kell felelnie? Ezek a programok ugyanis az öszvérekhez hasonlóan eltérhetnek a megszokott működéstől, amivel valamilyen kárt okoznak. Ilyenkor az emberi felelősséget azon a ponton lehet megalapozni, amely hozzáférést enged a program működéséhez.¹⁴ Hozzátehetjük, hogy az öszvérhajcsárhoz hasonlóan a programozóknak is számítaniuk kell az ilyen esetekre, és képesnek kell lenniük a megakadályozásukra.

1.3. Mesteremberek imperitiáért való felelőssége

A mesteremberek *imperitiáért* való felelősségére nézve alapvető szabály, hogy az *imperitia culpának* számít. Így Ulpianus szerint, „*ha valaki elvállalta, hogy borjakat legeltet vagy ruhákat javít vagy tisztít, culpáért kell helytállnia, és amit imperitia miatt rosszul csinált, culpának számít. Amint azt ugyanis Celsus mondja, mint szakember (artifex) vállalta el a munkát*” (D. 19,2,9,5).

Ez az alapszabály tehát kimondja, hogy ha a *conductor*, aki magát szakembernek mondja, nem rendelkezik az elvállalt tevékenységhez szükséges szakértelemmel, felelni fog az ebből eredő károkért. A vállalkozásnál kifejezetten megkívánták a szakismerttet, a mesterség tudását.¹⁵ Amint azt Zimmermann is kifejti, a jogtudós által felsorolt esetekben az *imperitia* azért alapozza meg a felelősségre vonást, mert a *conductor* a megbízást „*ut artifex ... conduxit*”. Emellett az átvett dolgok tekintetében a vállalkozók *custodia*-felelősséggel is tartoznak, pedig nem azok őrizetéért kapják a díjukat. A vállalkozó ezért nemcsak lopás esetén, hanem például egérrágás miatt is felelősségre vonható (D. 19,2,13,6).

Zimmermann szerint ezekben az esetekben a ruhatisztító (*fullo*) *culpája* irreleváns.¹⁶ Hozzátehetjük viszont, hogy a *fullo* szakértelmének valószínűleg az egérrágás megelőzésére is ki kellene terjednie, hiszen az előbbi *fragmentum* alapján az ilyen károsodásoktól meg kell védeni a ruhákat. Molnár Imre szerint az *imperitiának* a *custodiával* való kapcsolata forrásokkal „*kevésbé támasztható alá*”.¹⁷

13 MOLNÁR: *Munkajogi ...*, i. m., 309.

14 COSIMA MÖLLER: *Haftungskonzepte im römischen Deliktsrecht = Intelligente Agenten und das Recht*, szerk. Sabine GLESS, Kurt SEELMANN, Nomos, Baden-Baden, 2016, 119–138, 135–136.

15 MOLNÁR Imre, JAKAB Éva: *Római magánjog*, Leges, Szeged, 2004, 313.

16 Reinhard ZIMMERMANN: *The Law of Obligations – Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford University Press, Oxford, 1996, 398–399.

17 MOLNÁR Imre: *A római magánjog felelősségi rendje*, JATE, ÁJTK, Szeged, 1994, 165.

Plessis szerint ez a forrás arra utal, hogy a római jogászok kezdték elkülöníteni a speciális készségeket igénylő feladatok listáját. Ez azonban nem volt egy végleges, zárt lista, Celsus is csak példálózó felsorolást ad az *artifex*ekről. Az *artifex* fogalmát pedig a római jogászok soha nem fogalmazták meg pontosan.¹⁸ Martin szerint a jogászok az *imperitia* mint jogi doktrína fejlődését a jog és annak szociális, gazdasági összefüggései közt vizsgálták. Ez a jogászok módszereiről is képet nyújt, akik a munkaerőnek csak egy részét mutatták be írásaikban.¹⁹

A római jog egyéb forrásaiban is a felelősségi kérdések körében gyakran az előbbi fragmentumban felsorolt *conductorok* fordulnak elő. Ha ezeket a forráshelyeket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy ezekben az esetekben nem egy természetes készséget kell felmutatnia az *artifex*nek, hanem valamilyen tanult szakértelmet. Így az öszvérhajcsár nem tekinthető jogi értelemben *artifex*nek, mivel nála a szakértelem mellett a testi erő meglétét is figyelembe vették a jogászok.

Ebben a körben speciális eseteket is találunk.²⁰ Az egyik az üvegcsiszolókra vonatkozó szabályokat tartalmazza. „*Ha valaki üvegkelyhet csiszolásra adott át, ha az a mesterember imperitiája miatt tört el, damnum iniura áll fenn. Ha azonban az anyag volt hibás, mentesülhet a csiszoló. Ezért a legtöbb mester meg szokott egyezni, midőn ilyen anyagokat adnak át nekik, hogy nem a saját veszélyére készíti el. Ez kizárja, hogy ex locato vagy a lex Aquilia alapján lehessen őt perelni*” (D. 9,2,27,29).

Franz Haymann szerint a Digestában található szöveg interpolált, erre utalnak a benne előforduló hibás vagy nem odaillő nyelvtani fordulatok. Szerinte a klasszikus korban a mester nem menthetné ki magát anyaghibára hivatkozva, mert szakértelménél fogva azt is fel kellene ismernie. Így nem vállalná a munkát, csak akkor, ha a megrendelő a felvilágosítás után is ragaszkodna hozzá.²¹ Véleményem szerint azonban kevésbé hihető, hogy egy mesterember az anyaghibát fel tudja ismerni, hiszen azok szabad szemmel általában nem láthatóak.

Mayer-Maly szerint viszont a mesterek törekvése az volt, hogy az *imperitiáért* való felelősséget elkülönítsék az anyaghibából eredő veszélyviseléstől, amit Ulpianus is hangsúlyozni kívánt.²² A forrásból azonban mindenképpen nyilvánvaló, hogy az *imperitia* megalapozza a *damnum iniuria datum* miatti felelősségre vonást. Visky Károly szerint ez azzal a törekvéssel is összefügg, hogy a *delictum* elkövetésénél szükséges vétkesség meglétét minél szélesebb körre ki tudják terjeszteni.²³ Tehát az *imperitia* megalapozta az *actio legis Aquiliae* indításához szükséges *iniuria* fennállását.

18 PLESSIS: *i. m.*, 6.

19 MARTIN: *i. m.*, 108.

20 Az ebbe a körbe tartozó eseteket feldolgozó szakirodalom bőséges, más-más nézőpontból közelítenek a bennük felmerülő jogi problémákhoz. Itt csak azokat a véleményeket ismertetem, melyek az *imperitia* fogalmának megközelítésében szerepet játszanak.

21 FRANZ HAYMANN: *Textkritische Studie zum römischen Obligationenrecht*, Zeitschrift für Savigny Stiftung, Romanistische Abteilung, 1919/1, 167–350, 191.

22 THEO MAYER-MALY: *Locatio conductio: eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht*, Harold, Wien, 1956, 194. VÖ. MOLNÁR Imre: *A vállalkozói és munkabérszerződés alanyainak felelősége és veszélyviselése a római jogban*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. XXI, 1974/2, 1–49, 16.

23 VISKY: *i. m.*, 499.

Ugyanakkor megfontolandó, hogy mindenfajta jogi okoskodás nélkül ez a szabály a római jogra jellemző *naturalis ratió*nak felel meg, és inkább az érdekszféra elv alapján dönt arról, hogy az anyaghibából eredő károkat a megrendelő viseli. Ebben az esetben az *imperitia* jelentései közül az ügyetlenség is szerepet játszhat, hiszen ha az *artifex* véletlenül elejti a kelyhet, akkor is kártérítéssel tartozik. Ezekben az esetekben így az *imperitiára* való hivatkozás a *culpa levisen* túl egy nagyobb gondosságot követel, a mesterember nem tudja magát azzal kimenteni, hogy úgy járt el, mint egy jó és gondos családapa.

Szintén Ulpianustól ered az előbbihez nagyon hasonló esetet leíró fragmentum, mely szerint, ha drágakövet befoglalásra vagy metszésre adnak át, és az eltörik, ha az anyag hibájából tört el, nem indítható *actio locati*, ha *imperitia* miatt történt, indítható. Ha a veszélyt a kézműves magára vállalja, az anyag hibája miatt való törés esetén is indítható *actio locati* (D. 19,2,13,5).

Az előbbi esethez képest a fő különbség, hogy a kézműves itt magára vállalja azt a kárt is, ha az anyag hibája miatt törik el a drágakő. Martin szerint – aki ezeket az eseteket alapvetően gazdasági, szociális összefüggésben elemzi – az ékszerész gyengébb pozíciója mutatkozik meg a megrendelővel szemben, és lehet, hogy ezzel a kikötéssel egy magasabb díjat próbált elérni a munkájáért.²⁴ Plessis szerint az ékszerész magabiztos a dolgában, és az anyag megvizsgálása után kész a veszély átvállalására.²⁵

Ezek a vélemények azonban csak feltevések, biztosak nem lehetünk bennük. Arra azonban a jogesetek jól rávilágítanak, hogy a rómaiak tisztában voltak a szakemberek alkalmazásával járó károk lehetőségével, és már a szerződéskötéskor próbálták rögzíteni, ki miért lesz felelős. Amint láthattuk, azonban a fő szabály az maradt, hogy ha valaki hamisan szakembernek adta ki magát, a keletkezett károk megtérítése alól nem bújhatott ki azzal, hogy nem értett az elvállalt munkához. Ezek a szabályok így lényegében a megrendelők védelmét szolgálták a kontárokkal szemben.

1.4. A földmérők felelőssége

Sajátos volt a földmérők felelőssége. A földmérőket három csoportba lehet sorolni: császári vagy municipális hivatalnok, katonai szolgálatban álló és privát-független földmérő. A független földmérőket elsősorban magánfelek alkalmazták, amikor valamilyen vita vagy adásvétel esetén szükség volt a telekhatárok megjelölésére vagy biztosítására.²⁶

Ulpianus egy fragmentumban összesűriti a földmérők alkalmazására, díjazására és felelősségére vonatkozó szabályokat (D. 11,6,1,1). A földmérők ugyanis feladatukat elvégezték szívességből, *mandatum* vagy *locatio conductio operis* alapján.²⁷ Ulpianus arról a *praetori edictumról* tudósít, amely szerint *actio factumot* lehet indítani az ellen a földmérő ellen, akit tevékenységével kapcsolatban *dolus malus* terhel. Ez azonban csak azokra a földmérőkre vonatkozik, akik nem valamilyen civiljogi szerződés keretében járnak el

²⁴ MARTIN: *i. m.*, 118.

²⁵ PLESSIS: *i. m.*, 7.

²⁶ TAKÁCS Levente: *A római földmérés*, Attraktor, Máriabesnyő, 2014, 121.

²⁷ Erről ld. bővebben: TAKÁCS Levente: *A földmérők (ön)reprezentációja és jogi felelőssége*, https://real.mtak.hu/64103/1/Takacs_Foldmreprez_Pecs.pdf, 5–7. (letöltés ideje: 2024. 12. 15.)

(*qui civiliter obligatus non est*). Ezért, „*ha a földmérő a szakértelem hiányát mutatta, az, aki alkalmazta, csak saját magát hibáztathatja, de ha gondatlansággal járt el, ugyanilyen biztonságban lesz. Ha kapott is a földmérő díjazást, az edictum szavai miatt akkor sem kell minden culpáért helytállnia, ahogyan tudja ugyanis a praetor, hogy azok díjazásért is dolgoznak.*”

Ezek szerint a földmérők, ha szerződés alapján jártak el, az annak megfelelő felelősséggel tartoztak, általában *culpáért* feleltek. Ekkor *imperitiáért* is feleltek, hiszen az *culpának* számított. Ha azonban a megrendelővel nem kötöttek szerződést, még ha kaptak is díjazást, *culpáért* nem, csak *dolus malusért* feleltek.

Egyes vélemények szerint, ha a földmérő megbízás alapján járt el, mivel a *mandatum* főszabályként ingyenes szerződés, ezért ezekben az esetekben is csak *dolus malus* miatt volt felelősségre vonható. Kübler szerint ilyenkor, bár a forrásban *merces* szerepel, ezt gyakran alkalmazták a megbízás alapján járó *honorarium* helyett is.²⁸ Mivel azonban a fragmentumban az áll, hogy az *in factum actio* csak akkor indítható, ha *civiliter obligatus non est*, szerintem az valószínűbb, hogy ha a földmérőt akár vállalkozási, akár megbízási szerződés alapján foglalkoztatták, a szerződésre vonatkozó szabályok szerint felelt, így azért is, ha nem szakszerűen látta el feladatát.

1.5. Az *imperitia* szerepe szerződésen kívül okozott károk esetén

Ebbe a csoportba azokat az eseteket soroljuk, melyekben nem tanult mesterséggel rendelkező károkozók szerződésen kívül keletkezett károkért való felelősségét vagy a fenyegető kár miatt indítható keresetet alapozza meg az *imperitia*. Ezekben az esetekben az *imperitia* kifejezést nem valamilyen tanult szaktudás hiányaként, hanem ügyetlenség, tapasztalatlanság vagy tévedés értelmében használják a források.

Az egyik ilyen eset szintén a *lex Aquilia*val kapcsolatos, melynek a harmadik fejezetéből eredő kereset esetében is a *dolust* és a *culpát* büntetik. Ezért, „*ha valaki a tarlóját vagy tövises földjét le akarta égetni és tüzet gyújtott, és a tűz tovább terjedt, és másnak a vetését vagy szőlőjét tönkretette, meg kell vizsgálni, hogy imperitia vagy gondatlanság megállapítható-e. Ha ugyanis ezt egy szeles napon tette, culpa áll fenn (aki ugyanis az alkalmat szülte, az látszik a kár okozójának): ugyanez az eset, aki nem vigyázott, hogy a tűz ne terjedjen tovább. De ha mindent megtett, vagy a szél hirtelen ereje vitte tovább a tüzet, nem áll fenn culpa*” (D. 9,2,30,3).

A *lex Aquilia* 3. fejezete azokat a károkozásokat rendeli büntetni, melyek nem illenek az 1. fejezet tényállása alá, tehát a rabszolgák és négylábú igásállatok jogellenes és felróható megölésén kívüli rongálással járó tényállások.²⁹ A törvény külön nevesíti az égetéssel okozott károkat. A fenti forráshelyben ismertetett károkozás során kérdés, mit ért a jogtudós *imperitia* alatt. Az *artifexek* vagy az orvosok tevékenységétől eltérően ebben az esetben ugyanis nincs szükség valamilyen tanult szakmai tudásra, de még az öszvérhajcsártól megkíánt testi erőre sem. A fragmentum különbséget tesz az *imperitia* és a hanyagság (*negligentia*) között. A jogtudós leírása arra enged következtetni,

28 Bernhard KÜBLER: *Die Haftung für Verschulden bei kontraktsähnlichen und deliktsähnlichen Schuldverhältnissen*, Zeitschrift für Savigny Stiftung, Romanistische Abteilung, 1918/1, 172–223, 209.

29 Ulp. D. 9,2,27,5: „*Ugyanannak a lex Aquiliának a 3. fejezete mondja: ember és igásállat megölésén kívül, ha valaki másnak jogellenes égetés, törés, sérülés okozása által kárt okozott, annyi pénzt kell fizetnie a tulajdonosnak, amennyit az a dolog a következő 30 napon érni fog.*”

hogy ebben az esetben az *imperitia* tapasztalatlanságot vagy tudatlanságot jelent, és a *culpával* kerül egy elbírálás alá. Ha ugyanis nem állna fenn *imperitia*, a tűzvész okozója nem egy szeles napon végezte volna a tarlóégetést.

Kimentési lehetőség, ha a tarlóégető minden szükséges intézkedést megtett a károkozás elkerülése végett, de egy előre nem látható széllokés a szomszéd földjére hajtotta a tüzet. Ebben az esetben ugyanis nem az égetést végző *culpája*, hanem ellenállhatatlan erő, *casus* miatt következett be a kár.³⁰ Mivel az *imperitia culpának* számít, ezért a *casus* a tudatlant is felmenti a felelősség alól.

A másik eset az *actio aquae pluviae arcendae* megindításával kapcsolatos. Ezt a keresetet abban az esetben lehetett indítani, ha a szomszéd az esővíz természetes lefolyását valamilyen mű (*opus*) építésével megváltoztatta, és ezért kártól lehetett tartani. A per során a kár bekövetkeztétől félő felperes az eredeti állapot helyreállítását és a *litis contestatio* utáni károk megtérítését követelhetette.³¹ Pomponius Labeóra hivatkozva azt állítja azonban, hogy ha a szomszéd nem tiltakozott az olyan építmény ellen, amely miatt az esővíz kárt okozhatott neki, nem indíthatta meg a keresetet (D. 39,3,19). Ez azonban csak akkor volt így, ha az, akit a kár fenyegetett, nem tévedés vagy *imperitia* által volt félrevezetve. Ugyanis a tévedőnek nincs akarata (*Sed hoc ita, si non per errorem aut imperitiam deceptus fuerit: nulla enim voluntas errantis est*, D. 39,3,20).

Hugo Burckhard szerint ebben az esetben egy szolgalmról van szó, melynél, ha a szomszéd nem tiltakozik az *opus* ellen, később nem indíthat keresetet, ha az építmény miatt az esővíz kárt okoz neki. Burckhard azt a kérdést járja körül, hogy ilyenkor a hallgatás már beleegyezésnek számít-e, ami kizárja a keresetindítást, vagy csak a kifejezett engedély. Szerinte erre a D. 39,3,20-ból adódik a válasz, hiszen a szomszéd, ha egyszer már kifejezetten beleegyezését adta volna az építményhez, később nem hivatkozhatna arra, hogy tévedett. Ha viszont tévedés miatt nem tiltakozott az *opus* ellen, megindíthatja a keresetet.³²

A tévedés (*error*) mellett az *imperitia* is szerepel, mint a kereset megindítását lehetővé tévő tényező. Az *imperitia* ebben az esetben nem a károkozó oldalán, hanem a szomszédja részéről kell hogy fennálljon, lehetővé téve a kereset megindítását. Ha ugyanis a szomszéd tapasztalatlansága miatt – nem gondolva arra, hogy a mű hátrányosan befolyásolja az esővíz folyását – nem tiltakozott az építmény ellen, akkor követelheti a veszélyhelyzet elhárítását. Az *imperitia* ebben az esetben jogi tévedés, jogban való járatlanság is lehet, ha a szomszéd nem tudta, hogy a keresetet csak akkor indíthatja meg, ha már az *opus* készítésekor is tiltakozott ellene. Így szintén az *imperitia* alapozza meg a felelősségre vonást, hiszen hiányában nem lehetne keresetet indítani a mű készítője ellen.

30 Herbert HAUSMANINGER: *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia*, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 1996, 28. Gai. Inst. 3,211.

31 Ulp. D. 39,3,1,pr-1. A keresetről bővebben ld. SÁRY Pál: *Vízjogi szabályok az ókori Rómában*, Agrár- és Környezetjog, 2019/1, 237–254, 249–251, doi: 10.21029/JAEL.2019.26.219

32 Hugo BURCKHARD: *Die actio aquae pluviae arcendae*, Verlag von Palm & Enke, Erlangen, 1881, 311–312.

2. Az *imperitia* mint a felelősségre vonás alól mentesítő ok

A perjoggal kapcsolatban is tartalmaz a Digesta olyan jogesetet, melyben az *imperitiát* a *dolus malusszal* állítják szembe a jogtudósok. Így azok az elkövetők, akik ellen valamilyen peres irat megsemmisítése miatt ötven aranyra menő *actio populi* indítható, csak akkor vonhatók felelősségre, ha tettüket szándékosan követték el (D. 2,1,7,pr.). „*Ha azonban valaki imperitia miatt vagy ostobaságból, vagy magának a praetornak a parancsára, vagy véletlenül követne el ilyen cselekményt, akkor nem vonható felelősségre*” (D. 2,1,7,4).

Az *actio populi* tehát nem indítható meg az ellen, aki *imperitia* miatt követett el a per megindítására okot adó cselekményt. A fragmentumban az *imperitia* a *rusticitasszal* kerül egy megítélés alá. A *rusticitas* a falusi életmódból eredő tudatlanságot jelöl, ami lényegében a tett következményeinek nem tudására, jogi ismeretek hiányára utal, ami Molnár Imre szerint szintén a *culpa* körébe esik, és sem a gondatlanság, sem a véletlen nem minősülhet *dolus malus*nak.³³ Ebben az esetben tehát az *imperitia* mentesít a felelősségre vonás alól, hiszen ha valaki tudatlanságból semmisíti meg az iratot, azt nem lehet büntetéssel sújtani.

A végrendeletek tiltott felnyitásánál is mentő körülmény lehetett az *imiperitia*. A *senatus consultum Silanianum* elrendelte, hogy ha egy rabszolgatartóról kiderült, hogy erőszakos halállal halt meg, vizsgálatot kellett indítani a vele egy fedél alatt élő rabszolgákkal szemben annak kiderítése érdekében, hogy kik tartózkodtak otthon a tett elkövetése idején. Amelyik rabszolgára ezt rábizonyították, azt halállal büntették, mert nem védte meg az urát.

A vizsgálat lefolytatását és a büntetés kiszabását megghiúsíthatta, ha az elhunyt végrendeletét felbontották, hiszen így az abban felszabadított rabszolgák szabaddá váltak, és velük szemben nem lehetett érvényesíteni a *senatus consultum* előírásait. Ezért a *praetor actio popularis* adott az ellen, aki a végrendeletet felbontotta. Az elkövetőnek a büntetése 100 000 *sestertius* volt, melynek felét a kereset megindítója kapta meg. Ha azonban valaki a végrendeletet „*per imperitiam vel rusticitatem*”, azaz a *praetori edictumot* vagy a *senatus consultumot* nem ismerve bontotta fel, mentesült a büntetés alól (D. 29,5,3,22). Ezen kívül csak akkor lehetett felelősségre vonni a végrendelet felbontóját, ha tudta (*sciens*), hogy az elhunytat meggyilkolták, és szándékosan (*dolo malo*) járt el.³⁴ Az *imperitia* tehát ebben az esetben szintén a *rusticitasszal* kerül egy megítélés alá, és mentesíti a végrendelet felbontóját a jogkövetkezmények alól.

3. Az *imperitia* hatása a jogügyletekre

A Digesta fragmentumaiban többször előfordul, hogy a jogügyletben eljáró felek oldalán merül fel az *imperitia*. Az eseteket a tévedés jogi következményeinek mintájára

33 MOLNÁR: *A római ..., i. m.*, 101.

34 Bővebben ld. BENEDEK FERENC: *A senatus consultum Silianianaum*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1963, 33 ff.

két csoportba lehet sorolni. Az egyik csoportba azok az esetek tartoznak, melyekben az *imperitia* nem árt annak, akinél felmerül, mert a jogügyletet érvénytelenné teszi. A másik csoportba pedig azok, melyekben valamelyik fél *imperitiája* nem teszi semmissé a jogügyletet, így annak hátrányos következményei ártanak neki. Ezek az esetek azért különböznek az előző két csoportba soroltaktól, mert nem az *imperitia* miatt lehet pert indítani, vagy éppen az hiúsítja meg a perindítást, hanem az vizsgálendő, hogy a jogügyletek szabály szerinti lefolyását hogyan befolyásolja a megléte.

3.1. Esetek, melyekben az *imperitia* „nem árt”

Egy perjoggal kapcsolatos esetben Ulpianus az *imperitiát* a tévedéssel kapcsolja össze. Így, „*ha valaki tévedésből az egyik praetor előtt jelenik meg, miközben egy másik praetor előtt akar megjelenni, nem lesz érvényes, amit végeztek. Senki sem mondhatja ugyanis, hogy megegyeztek a praeses személyében; mivel, mint Julianus írta, nem egyeznek meg, akik tévednek. Mert mi áll annyira ellentétben az egyetértéssel, mint a tévedés, amely imperitiáról árulkodik?*” (D. 2,1,15). Ebben az esetben az *imperitiát* a ténybeli tévedés alapján tekinti a jogtudós. Ha egy ilyen tévedésről van szó, a jogi cselekmények nem lesznek érvényesek, így ez nem árt a tévedőnek. Az *imperitia* ebben a fragmentumban lényegében azt jelenti, hogy a perben eljárni kívánó fél nem volt tisztában az ügyben eljáró praetor személyével, így tudatlanságnak is lehetne fordítani.

A források alapján általánosságban kijelenthető, hogy a nőket a jogi ügyekben tapasztalatlanoknak, járatlannak tekintették, amit az *imperitia* terminussal fejeztek ki. A nők jogi ügyekben vétett hibáit ezért elnézően kezelte a praetor. A nők a 25 év alatti *minorokkal* kerültek egy megítélés alá, akiknek *imperitiájuk* miatt jogi ügyekben segítséget kellett nyújtani az őket becsapni szándékozókkal szemben. Ezekben az esetekben az *imperitia* járatlanságot, tapasztalatlanságot jelent, ami miatt a *minorokat* és a nőket könnyebb becsapni. Az *imperitia* ilyenkor sem árt, hiszen az eredeti állapotot kell helyreállítani (D. 2,8,8,2).

Az *edictum Carbonianum* szerint, ha egy serdületlen a *liberi* osztályában örökölt volna, de a feltételezett *status familiae*-jét vitatták, a kérelméről szóló döntést, amennyiben ez számára előnyös volt, a praetor megítélése szerint a serdülettségéig el lehetett halasztani. Ha ebben az ügyben nem volt ellenvetés, a neki járó örökrészre *bonorum possessiót* lehetett adni, és ebből a vagyomból ellátásra is jogosult volt. Biztosíték adása mellett a gyámon keresztül a vagyon igazgatására való jogosultságot is elnyerhette. Ha az eljárás számára nem előnyös módon végződött, az ellátást nem kellett megtéríteni.³⁵ A gyerek *statusának* megítélését, hogy valóban az elhalálozott férjtől származik, a teherben lévő anya őrizetével lehetett biztosítani. Ha azonban az anya ezt nem tudta, és nem felügyelték a terhességét, a praetor ezt nem értékelte hátrányos körülményként, mivel a nők *imperitiáját* mentő körülménynek tekintette (D. 25,4,2,pr.).

A gyermekek jogállásáról szóló jogvita eldöntését Iulianus szerint is bizonyos esetekben el kell halasztani a *pubertas* koráig, másoknál azonnal kell döntenet. Ezt azoknak a személye alapján, akik közt vita van, vagy az ügy jellege szerint kell meghatározni. A gyermeket annál a peres félnél helyezik el, aki megbízható, becsületes személy. De ha

35 Ld. Carl Otto MÜLLER: *Lehrbuch der Institutionen*, Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1858, 835.

az ellenfeléről tudják, hogy megbízhatatlan, patvarkodó, azonnal elindítják az eljárást, nem várnak a kiskorú felserdüléséig. Ha azonban mindkét fél gyanús, mintegy megbízhatatlan vagy turpis, Iulianus szerint nem lenne helytelen mást kijelölni, aki közben a gyermeket felnevelheti, és a döntést a pubertáskoráig halasztani, annak érdekében, hogy az egyik vagy másik peres fél összejátszása vagy tudatlansága (*imperitiája*) folytán nehogy ne a megfelelő helyre kerüljön a gyermek (D. 43,30,3,4). Ebben az esetben az *imperitia* egyszerűen tudatlanságot jelent a gyermek státuszáról szóló perben, lényegében nem tudják a felek, kihez tartozik a kiskorú. Ez azonban nem árthat a feleknek, a *praetornak* a *filius* érdekeit szem előtt tartva kell eljárnia.

A nők *imperitiája* öröklés esetén sem hatott ki a jogi eljárások menetére, így a *collatio dotisszal* kapcsolatos ügyekben sem. *Collatio dotisra* volt kötelezhető minden leány, aki az apja halála után jogosult volt követelni a rá tekintettel adott hozományt. Ez főszabályként akkor fordult elő, ha a házasság a férj halálával vagy válással szűnt meg.³⁶

Egy házasságban élő nő a kaucióval kapcsolatos hibás felfogás révén csak azt ígérte meg az örökösársainak kifizetni, amit saját maga meg tud szerezni a férjétől, míg Papinianus intelme szerint azt is meg kellett volna ígérnie, ami a halála miatt felbomlott házasság esetén visszajárna a férjétől. Papinianus itt egy olyan esetet tartott szem előtt, amikor a nő halála után a férj nem nyerte el a hozományt, hanem az a nő örökösre szállt vissza, ami akkor történt, ha a feleség a hozomány visszaadását *stipulatio*ban minden esetre (*omnem casum*) kikötötte. A kauciónak ez a téves felfogása nem kötötte a bírót, mivel az örökösársak részéről, akik tévedésből egy nem elégséges kauciót kötöttek ki, nem állt fenn lemondás a nekik jog szerint járó *collatio dotis*ről.³⁷ A jogtudós szerint ugyanis „*az imperitia a társöröklésben való ítélkezés formáját nem változtathatja meg*” (D. 10,2,20,pr.). Az *imperitia* ebben az esetben egy olyan tévedésre utal, ami az örökösöknek nem árt, hiszen a nő halála esetén visszajáró hozományt oszthatták fel a *collatio dotis* útján.

Háztartási eszközök hagyományánál, ha a specialitásokat (*species*) tudatlanság miatt (*per imperitita*) bőségesen sorolták fel, az általános (*generale*) hagyományt nem rontja le (D. 33,10,9,pr.). Ekkor tehát az *imperitia* mint tudatlanság játszik szerepet, így nem „árt” a hagyományrendelésnek.³⁸

Egy megbízási szerződésben előforduló *imperitiájával* kapcsolatos jogesetet Savigny a következőképpen foglalta össze:³⁹ Egy rabszolga-kereskedő elutazik az egyik provinciába, kétségen kívül azért, hogy új rabszolgákat vegyen. A Rómában lévő rabszolgák eladására megbízást ad egy embernek, akit megbízhatónak ismer. A rabszolga-kereskedő elutazása után nem sokkal meghal ez az ember. Az örökösei, nem ismerve a *mandatum* szabályait, azt gondolják, hogy a megbízás is átment rájuk. Eladták a rabszolgákat, de (amint azt az eredmény mutatja) kedvezőtlen feltételekkel. A vevő a rabszolgákat

36 Eduard FEIN: *Das Recht der Collation*, Mohr, Heidelberg, 1842, 147.

37 *Uo.*, 173.

38 A *species* és a *genus* elhatárolására ld. bővebben: Edward MUSSAWIR: *The Term Species in Justinian's Digest: Against the Object of a 'General' Jurisprudence*, Humana.Mente: Journal of Philosophical Studies, 2022/1, 47–85, 64.

39 Friedrich Carl von SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts* 7, Veit, Berlin, 1848, 296 ff.

egy éven túl birtokolja. A kereskedő visszatér és elégedetlen az eladással, ezért *actio Publicianával* akarja perelni a vevőt. Az elbirtoklás miatt azonban fél az *exceptio iusti domini*től, ezért Papinianust kérdezi, kinek van esélye a perben? Papinianus szerint „miután a rabszolgakereskedő visszatért a tartományból, az *actio Publicianával* nem haszontalan perelnie, midőn az *exceptio iusti domini* biztos okkal adatna, és nem kell azt, aki egy bizonyos ember hűségét választotta, az örökösök tévedése vagy tapasztalatlansága miatt kárnak kitenni” (*ob errorem aut imperitiam heredum adfici damno*, D. 17,1,57).

Savigny a jogesetet nagyon részletesen elemzi. Az eset leírása az örökösök jogi tévedésére az *error* kifejezést használja, hiszen az örökösök nem tudták, hogy ha a megbízott meghal, megszűnik a szerződés. Az örökösök pedig tapasztalatlanságuk, a kereskedésben való járatlanságuk, azaz *imperitiájuk* miatt rosszul adták el a rabszolgákat. Papinianus ezért úgy találta méltányosnak, hogy a rabszolga-kereskedő az elbirtoklás ellenére visszakapja a rabszolgáit. Így az örökösök *imperitiája* a rabszolga-kereskedőnek nem árt, hiszen vissza kell neki adni a valószínűleg jutányos áron megszerzett rabszolgákat. Mivel ebben az esetben az örökösök tudatlansága egyértelmű, a jogtudós nem foglalkozik azzal a nehezebben bizonyítható kérdéssel, vajon a vevőt nem terhelte-e valamilyen csalárdság a vétellel kapcsolatban, azaz nem használták-e ki az eladók tapasztalatlanságát?

3.2. Esetek, melyekben az *imperitia* „árt”

A Digestában több olyan fragmentum is található, melyekben az *imperitia* „árt” annak, akinek az eljárásában ez kimutatható, hiszen a jogi következményeket ennek ellenére viselnie kell.

Egy szerződések biztosítékával kapcsolatos esetben⁴⁰ a *fideiussor* „*imperitia lapsus*” olyan szerződés biztosítására lekötött telket is átvett, amelyért ő nem vállalt kezességet, a hitelezőnek pedig kifizette a tartozást. Bár a zálogtárgy átvételének tekintetében tudatlanság miatt hibázva járt el, megbízás nélküli ügyvivőként tartozik a telek visszaadásáért. Az adós által ellene indított perben *culpáért* fog felelni, ami megfelel az *imperitia* főszabályként való elbírálásának (D. 3,5,32,pr.). Így itt a kezeset nem mentesíti az *imperitia*, mivel egy jogi tévedés áll fenn a részéről, és az árt neki.

A *quarta Falcidiá*val kapcsolatos *imperitia* jogban való tévedésnek számít. Ha ugyanis valaki a jogot nem ismerve nem él a *lex Falcidia* kedvezményével, az *epistula divi Pii* szerint az neki árt. Így, amit *fideicommissum* alapján nem kellett volna átadni, de mégis odaadták, ha nem tévedésből történt a teljesítés, a kedvezményezett nem kell hogy azt visszaadja. Erre példa a Cirta város⁴¹ vízvezetékére hagyott *fideicommissum*. Gargilianus örökösei, akik, midőn a Cirta vízvezetékére végrendeletileg hátrahagyott pénzt szolgáltatták, nem vettek át *cautiót*, amit érvényesíteni szokás, hogy ha többet

40 Az eset kezesi szabályok szerinti vizsgálatáról ld. bővebben: ÚJVÁRI Emese: *Versengő biztosítékok. Ugyanazon főkötelem záloggal és kezességgel történő biztosítása a római jogban*, Jog – Állam – Politika, 2015/3, 65–84, 72.

41 Cirta az ókorban Numidiához tartozott, ma Algériában található, Constantine néven. A Digestának ez a fragmentuma epigráfiai és régészeti adatokhoz is köthető. Az elhunyt Lucius Pullaienus Gargilius Antiquus, aki 161-ben vagy 162-ben volt *consul*. Ma a város területén még mindig megtalálhatók két vízvezeték romjai. Lásd Laurens WINKEL: *L'aqueduc de Cirta (Numidie)*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 1996/1, 141–144.

vett át a *municipium*, mint amit a *lex Falcidia* alapján kellett volna, azt visszaadják. Csak *stipulatiót* tetettek, hogy a pénzt másra nem lehet felhasználni, és tudva és szándékkal eltúrték, hogy a pénzt a vízvezetékre fordították. Severus és Antoninus *rescriptuma* szerint a városnak nem kell visszaadnia a pénzből, mert az örökösök, „*ha azt hiszik, hogy joguk van visszakövetelni azt a pénzt, mivel ők imperitia lapsi a lex Falcidia kedvezményét nem használták ki, tudják meg, hogy a tény és nem a jog nem tudása szokott használni nem az ostobáknak, hanem a tévedőknek*” (D. 22,6,9,5).

Ebben az esetben az örökösök egy *condictio certae pecuniae*-t indíthattak volna a *quarta Falcidián* felüli rész visszakövetelésére. A forrásban szereplő *quasi* szó arra utal, hogy az örökösök levonás nélkül, az egész örökséget odaadták. A *condictiót* pedig a többletre lehetett volna indítani.⁴² A Codexben is találkozunk azzal a szabállyal, hogy a *fideicommissumból* járó *quartával* kapcsolatos ténybeli tévedés (*error facti*) a visszakövetelését nem gátolja. Ha azonban, valaki tudva, hogy visszatarthatja a negyedét, mégis az egészet odaadja, nem kap *condictiót*. Ha ugyanis a jogot nem ismeri, nem követelheti vissza a *quartát* (C. 6,50,9). Rentmeister Antal szerint a vízvezetékekkel kapcsolatos eset „*csak ama tudvalevő szabálynak volt corolláriuma, hogy a mit a nemtartozás tudatában, vagy a jogban való tudatlanságból fizettünk, nem tartozatlan fizetés. Ezt a tudatlanságot, ignorantia jurist, rendszerint menthetetlennek tekinti a római jog.*”⁴³

Az örökhatyó tévedésével kapcsolatos az a jogeset, melyben az örökhatyó telkek haszonélvezetét a feleségének hagyta hátra, és azt akarta, hogy halála után a telkek bevételekkel a saját örököseinek jussanak vissza. Papinianus szerint ez *imperitia lapsus*. A férj, mint a telkek tulajdonosa, nem hozott létre *fideicommissumot*, sem a tulajdonra, sem a haszonélvezetre vonatkozóan, „*ugyanis úgy tűnik, hogy a jövőbeli és nem az elmúlt idő hasznát jelölte meg*” (D. 33,2,25). Az *imperitia lapsus* ebben az esetben is jogban való tévedésre utal, hiszen a haszonélvezetből származó bevételek a haszonélvezet jogsultját, a feleséget illetik. Ezért a férjnek *fideicommissumban* kellett volna kikötnie, ha azt akarta, hogy a jövőbeni bevételek is az örökösöknek jussanak.

A katonák végrendeletére vonatkozó privilégium a katonák *imperitiáján* alapszik. Azaz a katonáktól végrendeletük megtételéhez semmilyen jogi ismeret nem volt elvárt. Ezt tükrözi a Digestának az a fragmentuma is, melyben egy *centurio* serdületlen fiának *curator*t rendelt (D. 26,7,40). Ulrike Babusiaux a töredékben leírt jogesetet a következőképpen foglalja össze: A katona által kirendelt *curator* nyilvánvalóan nem látta el feladatát, és az örökséggel sem foglalkozott. Felvetődik a kérdés, hogy ezért a mulasztásért, amely valószínűleg a kiskorú számára hátrányos volt, felelősséggel tartozik-e? Papinianus azt a *responsumot* adta, hogy a *curator*t sem a mulasztásért, sem a gondoskodási kötelezettség megszegéséért nem terheli felelősség. A jogtudós ezt azzal indokolta, hogy a *praetor* a *curator* végrendeleti kirendelését nem hagyta jóvá, így gondnokság nem jött létre. Ezzel egyúttal az is megállapítást nyert, hogy az apa maga végrendeletileg nem tudott gondnokot kirendelni, csak *praetori* megerősítéssel. Ebből az következik, hogy a katonáknak adott privilégium folytán formátlanul tett

42 J. VON KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI: *Die Condictio als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht. II*, Hermann Böhlhaus Nachfolger, Weimar, 1907, 147, 166.

43 RENTMEISTER Antal: *Lex Falcidia és quarta Falcidia*, MTA, Budapest, 1888, 54.

végrendelet nem alkalmas gondnokság alapítására.⁴⁴ Az *imperitia* szerepét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ebben az esetben hátrányos a *centurio* számára, mivel a jogban való járatlanságát tükrözi, ami alapján vagyonáról formátlanul végrendelkezhet, de – Papinianus szerint – ez nem vonatkozik az apai hatalomból eredő jogaira, így fiának gondnokot csak *magistratusi* jóváhagyással rendelhetett volna.

4. A jogszolgáltatók *imperitiájával* kapcsolatos esetek

Néhány olyan fragmentumot is találunk a Digestában, melyben a jogszolgáltató *imperitia* miatt helytelenül dönt az ügyben. Az egyik esetben egy apa a fiának az anyját jelöli ki végrendeletileg gyámnak. A provinciai helytartó *imperitia lapsus* az apa akaratát helybenhagyja. Papinianus szerint azonban ez helytelen, mert a római jog szerint (*iure nostro*) az apa a közös gyermekük feletti gyámságot végrendelettel nem ruházhatja az anyára (D. 26,2,26,pr.). Jakab Éva szerint mivel helytartó (*provinciae praeses*) dönt az ügyben, valószínűleg a helyi jognak megfelelően hagyta jóvá az apa akaratát.⁴⁵ A római jog szerint azonban ez nem volt megengedett, így az *imperitia lapsus* jogban való tévedést jelent, ami miatt a jogalkalmazó döntését a jogtudós érvénytelennek tekinti.

Ha egy *libertinus* végrendelkezett, a hagyatéka felét a patrónusra kellett hagynia. Ha ezt nem tette, a patrónus *bonorum possessio contra tabulast* kérhetett a *praetortól* (Gai 3,41). Ha azonban a patrónus vagy lemenői főbenjáró bűncselekménnyel vádolták a felszabadítottat, nem kérhették a végrendelet elleni öröklés megítélését (D. 37,14,17,pr.). „Ha valaki a *libertinust* olyan bűncselekménnyel vádolta, aminek a büntetése nem főbenjáró, a bírónak mégis úgy tetszett, hogy a büntetést súlyosbítsa, az a patrónus fiának nem lesz hátrányára: ugyanis a bíró *imperitiája* vagy tudatlansága nem árthat a patrónus fiának” (D. 38,2,14,4). Tehát a bíró jogi tévedése nem lehet korlátja annak, hogy a patrónus fia a felszabadított hagyatékából való részesedésért pereljen.

A bányamunkára való ítéles eredetileg életfogytig tartó büntetés volt. Később azonban a határozott időre szóló bányamunka-büntetés vált általánossá. Egy Modestinustól származó töredékben már az áll, hogy ha a bíró hozzá nem értése (*imperitia*) miatt valakit határozatlan időre ítél bányamunkára, azt úgy tekintették, mintha tíz évre ítélték volna (D. 48,19,23).⁴⁶

Ulpianus szerint pedig azért van szükség a fellebbezés lehetőségére, mert az a bírói méltánytalanságot és hozzá nem értést korrigálja (*iniquitatem iudicantium vel imperitiam corrigat* D. 49,1,1,pr.).

44 Ulrike BABUSIAUX: *D. 36.1.48 Iavolenus 11 epistularum – römischrechtliche Bemerkungen zum textlichen Ausgangspunkt der französischen fiducie a cause de mort = Mélanges en l'honneur du Professeur Claude Witz*, szerk. Michel STORCK, LexisNexis, Paris, 2018, 41–59, 53–54.

45 Éva JAKAB: *Vormundschaft in lateinischen Tabulae = Legal Documents in Ancient Societies*, VI. Ancient Guardianship: Legal Incapacities in the Ancient World, szerk. Uri YIFTACH, Michele FARAGUNA, Università di Trieste, Trieste, 2013, 203–219, 214–215.

46 Ld. SÁRY Pál: *A bányamunkára ítéles szabályai a császárkori Rómában = dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2004, 309–332, 325.

A forrásokból arra lehet következtetni, hogy a jogszolgáltatók *imperitiája* jogban való tévedésre utal, és ezért érvénytelenné teszi a döntésüket.

5. Összegzés

Az esetek elemzése rávilágít, hogy az *imperitia* mind a nem szerződészerű teljesítés, mind a szerződésen kívül okozott károk körében megalapozhatta a felelősségre vonást. A *lex Aquilia*val kapcsolatos forrásokban az *imperitia* használata azt a törekvést is tükrözi, hogy a törvény alapján minél több esetben megindítható legyen a kereset. Bár főszabályként az *imperitia a culpával* esett egy elbírálás alá, néhány esetben megítélése eltért a jó és gondos családapától elvárt magatartástól. Az *imperitia*, azokban az esetekben, melyekben a felelősségre vonást alapozta meg, mindig valamilyen szakismeret, tapasztalat hiányát vagy ügyetlenséget jelent. A felelősségre vonás alól pedig akkor jelentett kibúvót, ha az *acti*ót csak *dolus malus*szal eljáró alperes ellen lehetett megindítani.

A források szerint, ha az eljáró felek tekintetében az *imperitia a rusticus* jelzővel kerül egy megítélés alá, nem árt annak, akinek az oldalán ez felmerült, hiszen a jogügylet ezáltal nem volt érvényes, ezért nem kellett az abból eredő hátrányos következményeket viselni. Ugyanez a helyzet a nők *imperitiájával* kapcsolatban is. Ezekben az esetekben az *imperitia* a nők tapasztalatlanságát jelenti, amely miatt könnyen becsaphatóvá válnak. Ha az *imperitia* a jogesetben tapasztalatlanságot, ügyetlenséget jelöl, az ennek következtében fellépő esetleges hátrányos következmények nem ártanak az így eljáró félnek.

Ha a forrásokban az *imperitia* a jogi tévedésre utal, az már árt a tévedőnek, mert tévedése ellenére viselnie kell a jogügyletből eredő következményeket. Ezekben a forrásokban többször az *imperitia lapsus* kifejezés szerepel.

A jogszolgáltatók *imperitiája* a forrásokban mindig jogi tévedésre utal, így a döntésük érvénytelenné tekinthető. Mindez azt mutatja, hogy bár a római jog forrásaiiban sem gyakori az említése, és a szakirodalom is keveset foglalkozik az *imperitiával*, a rómaiak hétköznapjaiban jelentős szerepet játszott.